2009-cu ilin noyabr ayında Azərbaycan öz sevimli oğlunun, dünya şöhrətli alim Lütfi-Zadənin ölkəmizə səfərinin sevincini yaşadı. Kəşf etdiyi elmi nəzəriyyələrlə bütün dünyaya səs salan və hətta Yaponiyanı belə heyrətdə qoyan, adı dünya elminin nəhəngləri – İsaak Nyuton, Albert Eynşteyn, Ernest Rezerford, Blez Paskal, Norbert Viner və başqaları ilə bir sırada çəkilən bu dahi insanın azərbaycanlı olması bizdə yalnız qürur hissi doğura bilər. Lütfi-Zadə özü də deyir ki, heç zaman azərbaycanlı olduğunu gizlətməmiş, əksinə, bununla qürur duymuşdur.

Dünya şöhrətli azərbaycanlı Lütfi-Zadə:

«Heç zaman azərbaycanlı olduğumu gizlətməmişəm, əksinə, bununla qürur duymuşam»

Hazırda alimin altı mühüm nəzəriyyəsi elm və istehsalatda geniş tətbiq olunur. Ona dünya şöhrəti qazandıran, dünya elmində inqilab sayılan qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi aparıcı dünya şirkətlərinə inamlı məhsulda gəlir gətirib. Bu nəzəriyyə 1965-ci ildə işlənib hazırlanıb. Amerika elmi ictimaiyyəti bu nəzəriyyəni uzun müddət qəbul etməsə də, nəzəriyyə ötən əsrin 80-ci illərində yapon alimlərinin diqqətini cəlb edib və yaponlar ondan yararlanmaq qərarına gəliblər. Lütfi-Zadə nəzəriyyəsinin tətbiqi gündoğar ölkəyə milyardlar qazandırıb. Bu gün Yaponiyanın bir çox nüfuzlu şirkətləri qeyri-səlis məntiq texnologiyasından foto və videokameralar, paltaryuyan maşınlar, vakuum kimyəvi təmizləyicilər istehsalında, avtomobillərin, qatarların, sənaye proseslərinin idarə olunmasında geniş istifadə edirlər.

Lütfi-Zadə 1989-cu ildə qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin sənayedəki uğurlarına görə Yaponiyada elm adamlarına verilən ən yüksək mükafat – «Honda» mükafatı ilə təltif olunub. Amerikalılar gec də olsa, Lütfi-Zadə nəzəriyyəsindən faydalanmağa başlayıblar. Bu gün onun nəzəriyyəsini ABŞ-ın çox məşhur şirkətləri tətbiq edirlər. Titula gəldikdə isə, o, dünya alimlərindən yalnız bir-iki nəfərə nəsib olmuş – çalışdığı Berkle Universitetinin ömürlük fəxri professoru adını qazanıb. Dünyanın bir çox akademiyalarının fəxri akademiki, universitetlərinin fəxri professoru olması və ayrı-ayrı yüksək mükafatlar, titullar qazanması ilə yanaşı, Lütfi-Zadə dünyada əsərlərinə ən çox istinad edilən alim sayılır. O, bir çox xarici ölkə akademiyalarının üzvüdür. Çoxlu sayda mötəbər cəmiyyətlərin və fondların mükafatlarına layiq görülüb, medallarla təltif edilib. Lütfi-Zadə onlarla xarici dövlət və ictimai təşkilatların fəxri doktorudur. Yaratdığı nəzəriyyələrlə dünya elmində inqilabi çevriliş edən və dünyanın ümumi mənzərəsini dəyişdirən belə bir insanın soydaşımız olması ilə hər birimiz fəxr edə bilərik. Sonuncu dəfə 1965-ci ildə Azərbaycanda olan və aradan 43 il keçəndən sonra öz doğma vətəninə gələn Lütfi-Zadə ilə hər kəs həmsöhbət olmaq istəyində idi. Həyatının böyük hissəsini Amerika mühitində yaşayan alimin ona yaxınlaşan hər kəslə mülayim rəftarı, onları sona qədər dinləməsi yadıma amerikalı jurnalist Betti Bleyrin alim haqqında söylədiklərini xatırladırdı: «İnsanlarla danışmağı sevir. Çox mülayim və istiqanlıdır».

Sonuncu cümlə azərbaycanlıların xarakterlərinə verdikləri ümumi qiymətdir. Demək, bu amerikalı qadın da Lütfi-Zadə ilə ünsiyyətdə olduğu müddətdə onu xarakterizə edərkən məhz belə qənaətə gəlib.

Bu dahi şəxsiyyətlə görüşümüz noyabr ayında, onun Bakıya gəlişi zamanı Heydər Əliyev adına İdman-Konsert Kompleksinin qarşısına təsadüf etdi. Simasında həddindən artıq nurani görkəm olan bu insanın alimi sıxarağı güləruzlə və diqqətlə məni dinləməsi, dediklərimə razılıq əlaməti olaraq hərdən başını tərpətməsi, «Hələ ki, neçə gün Bakıdayam, görüşərik», - deməsi Bettinin onun haqqında dediklərinin isbatı idi. Təhsil aldığı 16 saylı məktəbdə olarkən şagirdlərin və müəllimlərin əhatəsində özünü çox yaxşı hiss edən və öz hisslərini: «Elə bil doğmalarımın əhatəsindəyəm», - cümləsi ilə ifadə edən alim, elə bil yenidən o illərə qayıtmışdı. Bəli, bu, Lütfi-Zadədə bir neçə dəfə gördüyüm, onun xarakterinə az da olsa, müşahidə etdiyim xüsusiyyətlərdir. Ona görə də alimə ilk sualım belə oldu:

- Bakını 9 yaşınız olarkən tərk etmisiniz. Həmin illəri xatırlayarkən nələr yadınıza düşür. Azərbaycan mühiti sizə necə təsir edib?

- Azərbaycan mühiti məndə tərslik və inadkarlıq xarakteri formalaşdırıb. İstənilən polemikada hansısa məqamda çaşmaqdan və ya ilişməkdən qorxmamaq – bu, daha çox türklərə məxsus xarakterdir. Və mənim xarakterim də məhz belədir. Mən çox inadcıl ola bilərəm. Ola bilsin ki, belə bir xarakterə malik olmağım qeyri-səlis məntiqin inkişafında faydalı oldu.

-Vətəni Amerikada necə xatırlayırsınız?

- Evimdə Azərbaycanın görkəmli bəstəkarları – Qara Qarayevin, Fikrət Əmirovun, Cövdət Hacıyevin, müğənnilərdən Şövkət Ələkbərovanın, Bülbülün, Lütfiyar İmanovun, Flora Kərimovanın kasetləri var. İmkan düşdükcə onları dinləyirəm.

- Doğma dilinizi unutmusunuz?

- Azərbaycan dilini yaxşı başa düşürəm. Sadəcə, səhv edə biləcəyimdən çəkinərək doğma dildə də danışmıram. Azərbaycan dilində təmiz danışmağım üçün 3-4 gün azərbaycanlıların arasında qalmağım bəs edər. Heç zaman azərbaycanlı olduğumu gizlətməmişəm, əksinə bununla qürur duymuşam.

- Hələ uşaqlıqdan müxtəlif və fərqli ideyaların hökmran olduğu mühitdə böyümüsünüz. Bu fərqli mühitlərdə özünüzü bir şəxsiyyət kimi necə formalaşdıra bildiniz?

- Azərbaycanı doqquz yaşımda tərk etməli olmuşam. Bildiyiniz kimi, 1932-ci ildə sovet hakimiyyəti İran vətəndaşları olan azərbaycanlılarla bağlı yeni qərar qəbul etdi. Bu qərara görə, biz iki yoldan birini seçməli idik, ya sovet Azərbaycanında qalıb buranın vətəndaşlığını qəbul etməli, ya da ölkəni dərhal tərk edib getməli idik. Ailəmiz İrana qayıtmaq qərarına gəldi. Azərbaycanı tərk etdikdən sonra təhsilimi Tehranda Amerikatipli Alborz Kollecində davam etdirdim. Bu, missioner məktəbi olduğundan hər şənbə kilsəyə getməli idik. Bura sovet ateist məktəbindən çox fərqli idi. Lakin mən sovet ateizminə, protestantlığa, müsəlman fundamentalizminə qarşı çox tolerant idim. Eyni zamanda, etiraf etməliyəm ki, bu mədəniyyətlərdən müəyyən fayda da əldə etmişəm. Bu, mənə geriyə baxarkən aydın olur. Məsələn, sovetlərdə elm və texnologiya daha yüksək səviyyədə idi. Onlar eyni zamanda, belə bir ideyanı təlqin edirdilər ki, sən əldə etdiyin hər bir şeyə görə cəmiyyətə borclusan. Bununla da, sən eqoist ola bilməzdin və düşünürdün ki, başqalarına necə kömək edə bilərsən. İranda isə təhsil aldığım məktəbdə amerikan missionerlərinin əxlaqları mənə çox dərin təsir edib. Onlar milliyyətçi deyildilər və hər kəsə kömək etmək istəyirdilər. Tehranda təhsil aldığım universitetdə Fransada təhsil almış professorların ziyalı mühiti də mənə böyük təsir etdi. Mən İrandan həm də səmimiyyət öyrənmişəm. Bu ölkənin insanları çox nəzakətli və dostluğa meyillidirlər.

- Bəs Rusiya mühiti sizə nələri aşıladı? Axı sizin ananız rusdur...

-Mən Rusiyada elmə, biliyə böyük hörmətin olmasını gördüm. Uşaqlıqda Dostoyevski, Çexov və Tolstoyun o qədər kitablarını oxumuşdum ki. Bu kitablar xeyirxahlığa əsaslanırdı və onların qəhrəmanları hər zaman şər qüvvə ilə mübarizə aparırdılar. Kitabxanamda 3000 min kitab var idi. Gənclik illərimdən biliyə elə böyük hörmətim var idi ki. Həyatımın erkən çağlarında mənə çox dərin təsir edən başqa bir amil də olub. Ailədə yeganə uşaq idim. Xatırlayıram ki, 12 yaşım olanda otağımın qapısı üzərinə «tək» sözü yazırdım. Bu, kimlərinsə onu oxuyub məni narahat etməməsi üçün idi. Vaxtımın çox hissəsini təkcə keçirirdim və bu, mənə başqaları kimi özümün təzyiq altında olmağımı hiss etdirmirdi. Həmişə özümü o qədər əlahiddə hiss edirdim, beləliklə də öz fərdi yolumla gedə bildim.

- Və bu yol sizi Amerikaya apardı. Özünüzün dediyiniz kimi arzularınızın ölkəsinə...

- Alborzda oxuyarkən Sovet və Amerika məktəbləri arasında çox böyük fərq gördüm. Bu məktəbdə ilk dəfə olaraq, Amerika xalqı, Amerika elmi və mədəniyyəti haqqında məlumat əldə etdim. Orada elmin inkişafı üçün yaradılmış şərait məni hələ məktəb illərindən Amerikaya çəkirdi. Və bu ölkəyə 1944-cü ildə köçdüm. İlimi davam etdirmək məqsədilə Massaçusets Texnologiya İnstitutuna ərizə verdim. İki il sonra, 1946-cı ildə həmin universiteti elektrotexnika ixtisası üzrə magistr kimi bitirdim. Bir qədər sonra isə Kolumbiya universitetində müəllimliyə başladım və 1949-cu ildə doktorluq elmi dərəcəsi aldım. Çox keçmədən assistlikdən professorluğa qədər yüksəldim.

- Həyatınızın ən böyük uğuru olan qeyri-səlis məntiq üzrə ilk məqalənizi çap etdirəndə onun qəbul olunacağını düşünürdünüzmü?

- Bəli, mən bilirdim ki, bu çox vacibdir. Lakin heç zaman bunun dünya şöhrətli fenomen olacağını istəmirdim. Mənim gözləntilərim daha çox təvazökar idi. Elmi araşdırmalarımın əsasında belə bir fikir dururdu: təbii dilə əsaslanan real insan mühakimələri ənənəvi riyazi formalizmlər çərçivəsində verilə bilməz. O zaman mənim novator ideyalarım müxtəlif elmi dairələrdə, xüsusilə «xalis riaziyyatçılar» arasında ehtiyatla, bəzi hallarda isə soyuq qarşılanırdı.

- Böyük tarixi əhəmiyyətə malik olan qeyri-səlis məntiq bütün dünyada rezonans doğurub və elmdə yeni bir istiqamətə təkan verib. Bu gün bu nəzəriyyənin tətbiqi ən müxtəlif sahələri əhatə edir. Yəqin ki, buna görə çox məmnunsunuz?

- Bu gün mən inkişafdan bəzən məmnun oluram, bəzən də yox. Lakin mənim özümün xudbin, eqoist fikirlərim yoxdur. Heç vaxt hiss etməmişəm ki, vacib insanam. Özümü başqaları kimi çox adi bir insan hesab edirəm. Yəni kim olmağıma böyük əhəmiyyət vermirəm.

- Geriyə dönüb qeyri-səlis məntiqin inkişafına və onun tətbiqinə nəzər saldıqda öz ideyalarınızın həyata keçməsinə yardım etmək üçün fərqli nə etmiş olardınız?

- Alimlərə və kompaniyalara mənim nəzəriyyələrimin onların işlərində nə dərəcədə faydalı ola bilməsini göstərməyə cəhd etmirdim. Belə şeyləri önə çəkmirdim. Əgər insanlar nə isə etmək istəyirlərsə, bu, çox gözəldir. Əgər istəmirlərsə, bu da yaxşıdır.

- Uşaqlıq illərinizi indiki böyüməkdə olan uşaqların mühiti ilə müqayisə edəndə hansı fərqləri görürsünüz?

- Uşaqlıq və gənclik illərimi 12 yaşıma qədər Bakıda, 19 yaşıma qədər isə Tehranda keçirmişəm. Geriyə dönüb baxanda düşünürəm ki, belə mühitdə böyüdüyüm üçün necə xoşbəxt olmuşam. Təbbii ki, uşaqların yadında daha çox şeylər qalır. Yəni, elə xatirələr varki, onların yaddaşına əbədi həkk olunur. Uşaqlığımın bütöv bir hissəsi Bakıda keçib. Hər şey olduğu kimi yadımdadır. Bəzən, dünyanın harasında olur-olsun, jurnalistlərin sevdiyi suallardan biri də budur ki, yenidən doğulsaydınız, necə yaşamaq istərdiniz. Və ya yenidən dünyaya gəlsəydiniz filan peşəni seçərdinizmi? Mənim belə suallara cavabım birmənalıdır. Jurnalistlərin təbirincə desəm, yenidən dünyaya gəlsəydim, elə bu həyatı, bu ömrü yaşamaq istərdim. Hansı ki, böyük Yaradan taleyimi belə yazıb. Uşaqlığımı, Bakıda keçən günlərimi, ailəmizlə bərabər keçirdiyim illəri tez-tez xatırlayıram. Bütün bu xatirələr məndə yalnız xoş hisslər oyadır. Təbii ki, Bakı nə mənim uşaqlığda gördüyüm, nə də 1965-ci ildə bir günlük səfərlə gəldiyim Bakı deyil. Hər şey yaxşı mənada çox, mən deyərdim ki, müqayisəyəgəlməz dərəcədə dəyişib. Bütün bunlar insanda xoş hisslər doğurur. Dəyişməyən yalnız o doğmalıqdır. Bu, hər addımda hiss olunur. Tehran da mənim üçün əzizdir. Yeniyetməlik, gənclik illərim Tehranda keçib. Bu şəhərlə bağlı da xatirələrim çoxdur. Sualınıza qayıtsam deyə bilərəmki, hər dövrün belə demək mümkünsə, öz tələbləri var. Mənim uşaqlıq, gənclik illərimin mühiti başqa idi. Yəqin ki, bu dövrdən baxanda indiki nəsil üçün bu, bambaşqa, fərqli görünə bilər. Bu mənada, mənim uşaqlıq illərimlə indiki uşaqların mühiti tamamilə fərqlidir.

- Bakıda 43 il bundan əvvəl olmusunuz və demək olar ki, aradan xeyli vaxt keçib. Anadan olduğunuz və uşaqlıq illərinizin bir hissəsini keçirdiyiniz doğma şəhər sizə necə təsir etdi?

- İstər Bakıya səfərimdən, istərsə də Prezident İlham Əliyevlə görüşümdən çox məmnunam. Məncə, əvvəlki sualınızda buna az da olsa, cavab verdim. İlk dəfə Bakıda 1965-ci ildə bir günlük səfərdə olmuşam. Lakin bu dəfəki səfərim məndə çox böyük təəssürat yaradıb. Ötən dövr ərzində ölkə xeyli dəyişib. Xeyli dəyişib demək azdır, Bakı başdan-başa dəyişib. Bakıda böyük abadlıq və quruculuq işləri ilə yanaşı, elm və mədəniyyətin inkişafı da yüksək səviyyədədir. Elə bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın paytaxtı, mənim anadan olduğum bu gözəl şəhər bu gün dünyanın sayılıb-seçilən toplantılarına ev sahibliyi edir. Təsadüfi deyil ki, son illər beynəlxalq, dünya miqyasında böyük önəm verilən tədbirlər Bakıda baş tutur. Bu gün Azərbaycan, onun paytaxtı Bakı doğrudan da, sivilizasiyalararası dialoqun, tolerantlığın, Şərqlə Qərbin kəsişmə nöqtəsi olan bir məkandır. Bu, hər addımda hiss olunur. Azərbaycanda insan amili mövcuddur. Bura dünyanın az-az ölkələrindən biridir ki, din, dil, milli mənsubiyyət amili hiss olunmur. Bütün dinləri, millətləri təmsil edən insanlar heç bir ayrı-seçkilik olmadan çox rahat yaşayıb, fəaliyyət göstərirlər. Qaldı ki, anadan olduğum, uşaqlıq illərimin keçdiyi şəhərin bu səfərimdə mənə necə təsir etməsinə, yuxarıda qeyd etdiym kimi, insan özünü doğma evində, dünyaya göz açdığı şəhərdə necə hiss edər? Burada hər şey mənə əzizdir. Bakının, xüsusən, İçərişəhərin hər daşı, divarı, hətta yalnız Bakıya xas olan küləyi mənə elə doğmadır ki... Anadan olduğum şəhəri belə görməkdən böyük qürur hissi keçirdim. Bakı, bir dünya şəhəridir. Bakı bəlkə də, dünyanın yeganə şəhəridir ki, burada Şərqlə Qərbin vəhdəti açıq və mükəmməl şəkildə öz əksini tapıb. Keçmişlə müasirliyin, dünənlə bu günün, Şərqlə Qərbin vəhdəti, son dərəcə qonaqpərvər, istiqanlı azərbaycanlıların vətəni, dünyanın ən dadlı yeməklərinin məskəni kimi... Bu gün Bakı həm də bütün dünyada elmin, mədəniyyətin, incəsənətin, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, tolerantlığın vətəni kimi tanınır. Əldə olunan bütün bu uğurlar Prezident İlham Əliyevin elmə, mədəniyyətə qayğı və diqqətinin nəticəsidir.

- Sizin belə deyək, qrafikinizin necə sıx olduğu hamıya bəllidir. Belə bir zaman çərçivəsində yenə də Bakıya gəlməyi düşünürsünüzmü?

- Dünyanın müxtəlif ölkələrindən beynəlxalq konfranslara, toplantılara dəvət alıram, qonaq kimi və digər qismlərdə dəvətlərim olur. Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, çalışıram, imkan daxilində dəvət aldığım yerlərdə iştirak edim. Əgər məni məsləhət bilib dəvət ediblərsə, demək, orada yerim var və orada olmağım vacibdir. Dünyada bir şəhər də var ki, o mənim anadan olduğum, uşaqlıq illərimin keçdiyi doğma Bakımdır. İnanın ki, bu şəhərdən uzaqda olsam da, bəlkə də çoxları belə deyib, ancaq səmimi olaraq bildirim ki, Bakı hər zaman qəlbimdədir. Əgər Azərbaycan haqqında kiçik bir xəbər eşidirəmsə, bu mənə qürur verir. Əlbəttə, Bakıya gəlməyi hər zaman düşünürəm. Qismət olsa, yenə də gələcəyəm.

- Şöhrətin zirvəsində olmaq insanda hansı hisslər yaradır? Yəni, Lütfi- Zadə deyəndə, dünyanın ən uzaq nöqtələrində belə Sizin kim olduğunuzu bilirlər. Bütün dünya Sizi tanıyır və həsəd aparır...

- Başqalarını deyə bilmərəm, mənim üçün şöhrətin zirvəsində olmaq, insanların məni tanıması böyük bir məsuliyyət deməkdir. Bəlkə də, zirvəyə gedən pillələri qət etmək, o zirvədə duruş gətirməkdən qat-qat asandır. Mən bunu təkcə elm yox, bütün sahələrə aid edirəm. Bilirsinizmi nəyə görə? O zirvəyə yüksələn şəxs çalışmalıdır ki, orada başı gicəllənməsin. Bir də daimi gözü addım-addım, çox çətinliklə, əziyyətlə gəlib çıxdığı o pillələrdə olmalıdır. Pillələri hansı çətinliklər bahasına qət edib, zirvəyə çatırsansa, yüksəldiyin o zirvədən enmək çox-çox asandır. İnsan çalışmalıdır ki, həmin zirvədə duruş gətirsin. Əgər duruş gətirdinsə, o zaman hiss edəcəksən ki, hələ qarşıda görməli olduğun nə qədər işlər var.

Müsahibəni apardı: Ağanisə Sultanova